

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

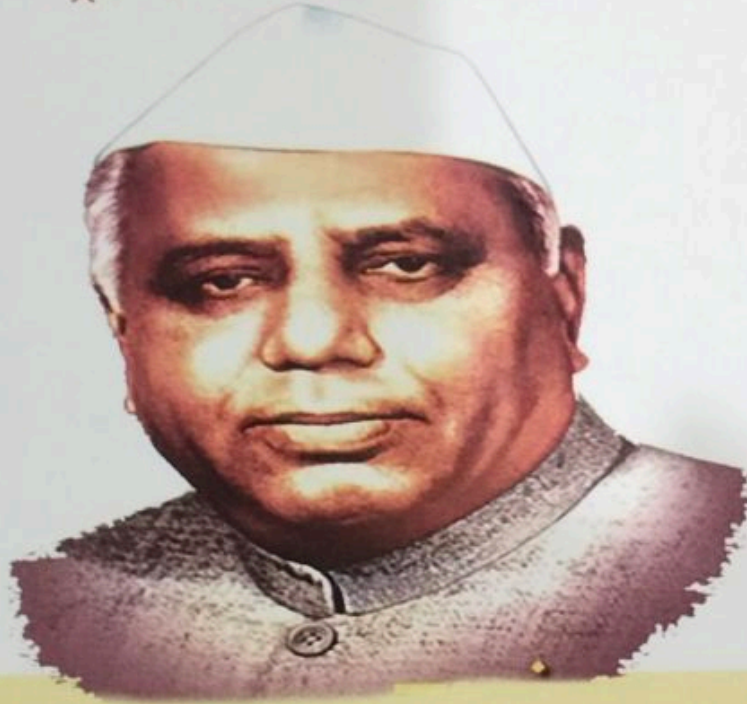
Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXV) 289

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor

Dr. Vanmala Govindrao Gundre

Principal

Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

Editor

Dr. Anant Dadarao Markale

Head, Dept. of Hist.

Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

- Cosmos Impact Factor (CIF)

- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXXIX) 289

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत
यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor
Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr. Vanmala Govindrao Gundre
Executive Editors
Principal

Yeshwantrao Chavan College, Ambejogai, Dist.- Beed

Dr. Anant Dadarao Markale
Editor

Head, Dept. of Hist.

Yeshwantrao Chavan College, Ambejogai, Dist.- Beed

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	यशवंतराव चव्हाण एक अष्टपैलू व्यक्तीमत्व	प्रा.अरूण महादेव राख	1
2	यशवंतराव चव्हाण यांचे सहकार विषयक विचार व कार्य	प्रा.तानाजी जाधव	6
3	यशवंतराव चव्हाण यांच्या राजकारणाची दिशा आणि परिपूर्ती	डॉ. नामानंद गौतम साठे	11
4	यशवंतराव चव्हाणांचे शैक्षणिक क्षेत्रातील कार्य	प्रा. डॉ. शिवाजी गोविंदराव दिवाण	14
5	यशवंतराव चव्हाण यांचे महाराष्ट्रातील कृषी क्षेत्रातील योगदान	कु.भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गाडगे	17
6	यशवंतराव चव्हाण आणि पंचायत राज व्यवस्था	प्रा.डॉ.लोखंडे बी.बी.	21
7	आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार : यशवंतराव चव्हाण	प्रा.डॉ.रत्नाकर रामराव कांबळे	24
8	एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्व:	प्रा.डॉ.भास्कर गायकवाड	28
9	जानतं नेतृत्व : यशवंतराव चव्हाण	डॉ. भुजंग विठ्ठलराव पाटील	32
10	यशवंतराव चव्हाण यांच्या साहित्यातील वाङ्मयीन आणि वैचारिक सौंदर्य	प्रा.मोहन बाबुराव चव्हाण	35
11	यशवंतराव चव्हाण अष्टपैलू व्यक्तीमत्व	प्रा.डॉ. विजेंद्र श्रीकृष्ण पुराणीक	39
12	यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक विचार	प्रा.डॉ.चांगुणा विठ्ठल कदम	42
13	यशवंतराव चव्हाण यांचे लोकशाही विकेंद्रीकरण व प्रशासन विषयक विचार	श्रद्धा मोहन पवार	46
14	यशवंतराव चव्हाण यांचे विसापूर कारागृहातील दिवस	डॉ. वाजगे नवनाथ दत्तात्रय	52
15	यशवंतराव चव्हाण यांचे सांस्कृतिक क्षेत्रातील कार्य.	डॉ.सुरेश एन.काळे	56
16	महाराष्ट्राच्या विकासात यशवंतराव चव्हाण यांची भूमिका	प्रा.डॉ.केशव अंबादास लहाने	60
17	यशवंतराव चव्हाण- व्यक्ती व कार्य	डॉ. अतुल नारायण खोटे	64
18	यशवंतराव चव्हाण यांचे शैक्षणिक कार्य	प्रा.डॉ.संजय बाबुराव वाकळे	67
19	यशवंतराव चव्हाण यांचे राजकीय क्षेत्रातील कार्य	प्रा. निखिल गणेश जगताप	71

एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्व: यशवंतराव चव्हाण
प्रा.डॉ.भास्कर गायकवाड
महाराष्ट्र महाविद्यालय, निलंगा.विभाग प्रमुख (मराठी)
संपर्क:- ९४०३२५०५४६ bhilori24@gmail.com

प्रस्तावना:-

जागतिक पातळीवर अशी काही मोजकीच माणसे दिसतात की त्यांचा अभ्यास कितीही आणि कसाही केला तरी, तो न संपणारा आहे. त्यांचं साहित्य, आचार-विचार, वागणूक, पोशाख यावर बरेच काही लिखाण झालेले आहे. पण त्यात अजूनही खंड पडलेला नाही. यावरून हे व्यक्तिमत्व अष्टपैलू कसं होतं हे लक्षात येतं. त्यातीलच एक महत्त्वपूर्ण नाव म्हणजे यशवंतराव चव्हाण. राजकारणी. समाजकारणी, तत्त्ववेत्ता, शिक्षणमहर्षी, अशा विविध विरूदांनी यशवंतरावांचे नाव महाराष्ट्रात अजरामर झालेलं आहे. यशवंतराव चव्हाण हे नेहमी सामाजिक क्रांतीसाठी पुढाकार घेत असत. राजकारणाचा उपयोग समाजपरिवर्तनाचे एक साधन म्हणून केला गेला पाहिजे असे त्यांना नेहमीच वाटत होते. यासाठी जात, धर्म, पंथ यांच्या भिंती पाडून टाकल्या पाहिजेत, देशाचे राजकारण हे जात, धर्म, पंथ यासाठी नसावे तर देशातील प्रत्येक व्यक्तीसाठी ते असावे त्यातून समाजकारण साधले गेले पाहिजे. देशाच्या राजकारणासंबंधी यशवंतराव चव्हाण एके ठिकाणी म्हणतात, "महात्मा फुले फक्त माळ्यांचे, डॉ.आंबेडकर फक्त बौद्धांचे, गांधी फक्त गुजरात्यांचे, टिळक फक्त ब्राह्मणांचे, शिवाजी फक्त मराठ्यांचे अशा प्रकारे जर या महापुरुषांच्या व्याख्या केल्या गेल्या तर या हिंदुस्थानमध्ये सामाजिक क्रांती कधीच होणार नाही." १ यशवंतरावांचा हा विचार आजही तेवढ्याच आत्मीयतेने समजून घ्यावा लागेल. फक्त राजकारण नाही तर समाजकारण, शिक्षण, साहित्य, वैचारिकता, कर्तव्यनिष्ठा, दूरदृष्टीपणा अशा विविध पैलूतून यशवंतराव चव्हाण यांचे व्यक्तिमत्व समजून घेतलं तरच त्यांचे अष्टपैलू व्यक्तिमत्व उलगडू शकेल. हे त्यांचं अष्टपैलू व्यक्तिमत्व शोधण्याचा प्रयत्न या शोधलेखाधारे केलेला आहे.

साहित्य, संस्कृती आणि समाज यांच्याशी यशवंतराव चव्हाण यांचे नाते फार जवळचे. राजकारणी माणूस या तीन घटकांशी जवळीकता निर्माण करतो यावरून असे लक्षात येते की, समाजपरिवर्तन, देशाची प्रगती, एकनिष्ठ समाज, जातीनिर्मूलन, मजबूत लोकशाहीची निर्मिती, राष्ट्रहित जर निर्माण करायचे असेल तर उपरोक्त उल्लेख केल्याप्रमाणे तीन घटक फार महत्त्वाचे आहेत हे यशवंतराव चव्हाण यांना कळाले होते. म्हणून त्यांनी महाराष्ट्राच्या मुख्यमंत्रीपदाची जबाबदारी स्वीकारल्या बरोबर भाषा सल्लागार मंडळ, विश्वकोश मंडळ, साहित्य संस्कृती मंडळ, यांची स्थापना केली आणि साहित्य, संस्कृती, आणि समाज यांच्या शिवाय सामाजिक परिवर्तन करता येऊ शकत नाही हे प्रत्यक्ष कृतीतून दाखवून दिले.

आज काल साहित्य संमेलनाचे देखील भाग पाडून टाकलेले आहेत. आदिवासी साहित्य संमेलन, दलित साहित्य संमेलन, ग्रामीण साहित्य संमेलन, मराठवाडा साहित्य संमेलन, विदर्भ साहित्य संमेलन, खानदेश साहित्य संमेलन, अशी प्रांतवार, भाषावार निर्मिती साहित्य संमेलनांची झालेली आहे. हा सर्व राजकारणाचा परिपाक आहे हे लक्षात येते. यशवंतरावजी चव्हाण यांच्यासारखा कणखर, धुरंधर राजकारणी माणूस साहित्याचा भोक्ता होता हे समजून घेणे फार गरजेचे आहे. आणीबाणीच्या काळात विरोध करणाऱ्या दुर्गाबाई भागवत कराडच्या साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षता होत्या. विचारपीठावर पु.ल.देशपांडे यांच्यासारखे ज्येष्ठ साहित्यिक बसलेले होते. त्यावेळी यशवंतराव चव्हाण यांनी कार्यक्रमाला हजेरी लावली दुर्गाबाई भागवत आणि पु.ल. देशपांडे यांना नमस्कार करून ते म्हणाले, "मी राजकारणी म्हणून येथे आलेलो नाही. तर, तुमच्या साहित्याचा चाहता, रसिक आणि मराठी वांड.मयावर नितांत प्रेम करणारा आस्वादक म्हणून आलो आहे. माझी जागा आज समुदायात आहे." २ यशवंतरावांच्या हा विचार आजच्या राजकारणी लोकांसमोर आदर्श ठेवणारा आहे. साहित्य हा यशवंतरावांचा अत्यंत जिवाळ्याचा विषय होता. साहित्यातील शब्दांवर त्यांचा फार मोठा विश्वास. कारण शब्दच हे यशाच्या शिखरावर पोहोचतात आणि

सत्ता कोणत्याही पक्षाची असो ती लोकाभिमुख बनली पाहिजे. लोकांच्या कल्याणासाठी तिचा वापर झाला पाहिजे. यशवंतराव चव्हाणांचा राजकारणाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन निकोप होता. ते एके ठिकाणी म्हणतात, " हे तख्त कोणा एका व्यक्तीचे नाही, कोणा एका धर्माचे नाही, कोणा एका वर्गाचे नाही. ते या देशातील ४०-४५ कोटी लोकांचे तख्त आहे, आणि त्याचे रक्षण हे तुमचे आमचे कर्तव्य आहे. तुमचे आमचे हे तख्त जोपर्यंत चंद्र सूर्य उगवत राहतील तोपर्यंत कायम राहिले पाहिजे, कारण ते आमच्या स्वातंत्र्याचे व लोकशाहीचे प्रतीक आहे. अशा तऱ्हेची देशमक्तीची भावना आपल्या मनात फुलली पाहिजे पेटली पाहिजे." ६ यशवंतरावांचे हे विचार आजच्या राजकारणी लोकांना चपराक आहे असे म्हटले तर वावगे ठरणार नाही.

यशवंतरावांचे हे सर्व व्यक्तिमत्त्वाचे पैलू पाहता महाराष्ट्राच्याच नाही, तर देशाच्या राजकीय व सामाजिक पटलावर यशस्वी कारकीर्द गाजवणारा नेता, व्यक्ती म्हणून त्यांचे मूल्यमापन आवश्यक ठरते. लोकशाहीवर विश्वास ठेवणारा, दुसऱ्यांची मने जाणून घेणारा, नैतिक मूल्यांची जपणूक करणारा, शब्दावर प्रेम करणारा साहित्यप्रेमी, कौटुंबिक जिवाळा जपणारा, देशावर प्रेम करणारा देशप्रेमी, उपक्रमशील स्वभावाचे, सर्वांना सोबत घेऊन चालणारे, अशा विविध पैलूंनी एकवटलेले हे एक अजब रसायन आहे. ज्यांनी महाराष्ट्राचीच नाही तर, देशाची आण, बाण, शान उंचावली. यांच्या या अष्टपैलू व्यक्तिमत्त्वात त्यांच्या विचारात समाजपरिवर्तनाच्या प्रक्रियेला चालना देण्याचे सामर्थ्य आहे. या सामर्थ्याचा शोध घेण्याचा हा अल्पसा प्रयत्न केलेला आहे. यशवंतरावांच्या भुतकाळी व्यक्तिमत्त्वात आजच्या वर्तमानकाळातील राजकारण्यांसाठी भविष्याचा वेध घेणारे सामर्थ्य आहे हे मात्र नक्की..

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. जनामनातील यशवंतराव, डॉ.नागनाथ हेगे, संपादकीय पुष्ठ, पद्मगंधा प्रकाशन पुणे, २००२.
२. जनामनातील यशवंतराव, डॉ.नागनाथ हेगे, पुष्ठ-६६, पद्मगंधा प्रकाशन पुणे, २००२.
३. शब्दांचे सामर्थ्य, संपादक- राम प्रधान, पुष्ठ २४९,
४. शैलीकार यशवंतराव, प्रा. डॉ.शिवाजीराव देशमुख, पुष्ठ १४८, कौशल्या प्रकाशन, सोलापूर, २००९.
५. शैलीकार यशवंतराव, प्रा. डॉ.शिवाजीराव देशमुख, पुष्ठ २०५, कौशल्या प्रकाशन, सोलापूर, २००९.
६. यशवंतराव चव्हाण यांचे समीक्षालेखन व भाषणे, प्रा.डॉ. शिवाजीराव देशमुख, पुष्ठ-१६१, कौशल्या पब्लिकेशन्स, सोलापूर. २००९.